

Ministerul Educației
Universitatea Națională de Muzică din București

Muzici, muzicieni și editori din vremea Reginei Elisabeta.
Partituri de colecție
- rezumat -

Doctorand:

Karina Ioana Șabac

Conducător științific:

Prof.univ.dr. Nicolae Gheorghică

2023

Lucrarea de față reprezintă pe deoparte rezultatul cercetărilor muzicale de trei ani în diverse biblioteci naționale și internaționale (Biblioteca Națională din Viena, British Library în Londra, Deutsche Nationalbibliothek în Leipzig, Amalien Bibliothek în Weimar, Nietzsche Haus Sils Maria în Elveția) și pe de altă parte realizarea unei reintegrări în lumea muzicală contemporană a unor partituri și muzici de secol XIX descoperite (sau în unele cazuri, redescoperite) de mine de-a lungul acestui studiu. Partiturile pe care le-am descoperit și pe care le-am analizat din punct de vedere istoric și interpretativ, constituie o parte mare de puzzle care a lipsit până acum din istoria muzicală a României din cauză că au fost necântate și necercetate de mai bine de un secol. Ele sunt în mare parte dedicate familiei Regale a României iar unele dintre ele sunt prezentate în această teză (și înregistrările aferente tezei) pentru prima dată în istorie de la crearea lor, într-un context de cercetare profundă și detaliată. Unele subiecte cercetate au dat rezultate cu ramificații multiple, altele au rămas la un rezultat mai restrâns. Șantierul arheologic muzical inedit și interdisciplinar deschis de această teză prezintă mai multe subiecte, toate foarte ofertante pentru cercetătorul interesat de începutul evoluției muzicilor românești: muzicile de folclor, de salon și de concert, s-au întâlnit în a doua parte a secolului XIX și prin coexistență și efervescentă activitate s-au îmbinat și au rezultat în mai puțin de câteva decade (printr-un adevărat salt) în identitatea românească pe care s-a clădit tradiția muzicală pe care o reîntâlnim în ziua de astăzi.

Din acest motiv teza mea s-a axat pe perioada de creație a muzicilor românești care a coincis cu momentul sosirii în România a Principelui Carol I și Principesei Elisabeta de Wied. În paragrafele ce urmează voi enumera descoperirile principale pe care le-am realizat până acum: despre Regina Elisabeta ca muziciană - pianistă, despre compozitori, despre industria muzicală în a doua jumătate a secolului XIX, despre pianele istorice, despre partituri de colecție rare din secolul XIX, despre proiecte interdisciplinare. Ulterior acestei descrieri rezumez structura tezei de-a lungul capitolelor ei.

a) unul din accentele cele mai importante și inovative ale tezei din punct de vedere istoric, este primul capitol: *Elisabeta, Regina muziciană și epoca ei*, unde evidențiez faptul că prima Regină a României, deși cunoscută ca poetă și scriitoare din cauza numeroaselor publicații ale ei (și ulterior despre ea) în România și în străinătate, era - fapt mai puțin cercetat și cunoscut - în primul rând o pianistă. Am găsit prima înregistrare a mării companii Gramophon (mai târziu Deutsche Gramophon) realizată pe teritoriul României, și ea a aparținut Reginei Elisabeta (cu toate că nu a fost realizată la pian ci dintr-o recitare a unor texte de către Regină). Am argumentat faptul că ar fi fost o parteneră de muzică de cameră

redutabilă dacă destinul nu i-ar fi rezervat viața de Regină prin contribuția ei aproape zilnică la viața muzicală românească, în salonul ei de la Castelul Peleş sau de la Palatul din București reunindu-se în fiecare săptămâna cei mai mari muzicieni ai României și din străinătate. Am onorat acest argument mai departe prin înregistrarea pe un pian istoric Streicher, similar cu cel pe care l-a avut Regina în copilărie, și prin cercetarea activităților ei muzicale și a relațiilor ei inedite cu muzicieni. Evoluția muzicii românești datorează mult Reginei Elisabeta și moștenirii spirituale lăsată de ea Reginei Maria.

b) în domeniul istoric muzical am descoperit mai mulți compozitori care în parte nu figurează în lexiconul muzicienilor Români și care au compus piese dedicate familiei Regale Române și care nu au mai fost în atenția muzicienilor și a publicului de mai bine de un veac. Menționez că anii de naștere a unora din compozitori nu au putut fi găsiți din cauza lipsei de documente, materiale sau a cercetării care în acest domeniu avansează foarte încet. Compozitorii respectivi sunt:

Constantin Jonesco, necunoscut, dirijor al orchestrei Regale Regina Maria în Statele Unite, autorul unei faimoase piese, Lady Hamilton, dedicată Reginei Maria, această piesă am înregistrat-o în premieră pentru Universitatea Națională de Muzică din București (UNMB), pe CD-ul *Muzici uitate ale unui secol I* atașat tezei, vezi capitolul II.3.4. Caliopei Zografos, Cântece de peste Oltu, una din primele femei culegătoare de folclor din Valahia, am înregistrat piesa ei Oltule Oltețule în premieră pentru UNMB, pe CD-ul *Muzici uitate ale unui secol I* atașat tezei, vezi capitolul II.3.4 Max Honigmann, Maria Polka op. 33, înregistrat în premieră pentru UNMB, pe CD-ul *Muzici uitate ale unui secol I* atașat tezei, vezi capitolul II.3.4

c) în domeniul industriei muzicale am descoperit litografi și editori muzicali, inclusiv magazine de pian și instrumente istorice, de la începutul existenței lor în România (m-am axat exclusiv pe cei din București și Leipzig, numele lor fiind regăsite în partiturile de colecție descoperite) pe care i-am cercetat istoric în biblioteci din Leipzig și i-am localizat pentru prima dată pe harta Căii Victoriei. Am realizat o legătură între Leipzig - București și Viena. Leipzig a reprezentat centrul producției de partituri muzicale pentru România pe tot parcursul secolului al XIX-lea până la terminarea celui de-al Doilea Război Mondial iar Viena (alături de Leipzig) a reprezentat furnizorul principal pentru România de pian (exportul trecând în special prin București). Deși pianele germane Blüthner și Bechstein erau pe locul 1 al exporturilor de pian în Europa și calitatea lor le-a garantat poziția de furnizori ai Casei Regale Române, pianele vieneze erau cele de la care a pornit toată evoluția acestui instrument în secolul 19 în Europa.

d) în domeniul pianelor istorice am înregistrat în premieră un disc atașat tezei (*Muzici uitate ale unui secol 1*) pe un pian *Streicher* din 1870 pentru a evidenția legătura sonoră între partiturile compuse în acea vreme și instrumentul lor. Am înregistrat pentru prima dată o doină pe un pian, deși doina este o piesă care cere un instrument netemperat iar pianul fiind un instrument bine temperat; și pianul și doina provin din aceeași perioadă 1870-1884. Am realizat un experiment sonor alăturând acestei înregistrări încă o înregistrare similară, aflată pe același CD, cu același stil de piese dar cântate pe un pian modern, Steinway Spirio din 2018. Diferența sonoră este edificatoare pentru argumentul meu adus în teză că în sălile de concert actuale ar trebui să fie oferit și un pian istoric pentru piesele compuse în vremea respectivă. Argumentul este susținut de ideea că toate instrumentele istorice, fie ele instrumente de coardă sau de suflat, nu au suferit schimbări la fel de mari sau dramatice ca pianul. De asemenea aduc argumentul puțin cunoscut sau conștientizat în sistemul pedagogic românesc, că interpretarea unor piese de secol XIX nu poate fi separată de instrumentul pentru care au fost scrise la acea epocă, necunoașterea lui ducând la grave erori stilistice interpretative și incorectitudini de articulare în tehnica pianistică. Evoluția compozițiilor pentru pian și evoluția pianului au mers mână în mână de la Bartolomeo Cristofori la Johann Baptist Streicher, Ignace Joseph Pleyel și C.F. Theodore Steinway (vezi de la Bach/Scarlatti, la Mozart, Liszt până la Debussy), la fel cum evoluția editurilor și a caselor de tipărituri (vezi J. G. I. Breitkopf, J. André, C.G. Röder, sau în România I.V. Socec, A.Gebauer, J. Feder, N. Mischonzniky) au mers mână în mână cu descoperirile realizate de Johannes Gutenberg, Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, Alois Senefelder/Anton André pe care i-am descris în teză. Nu susțin că interpretarea pe pianul istoric este singura corectă, astfel nimic între Bach și Debussy nu ar mai putea fi interpretat de loc pe pianele actuale. Dar cunoașterea pianelor istorice este indispensabilă pentru înțelegerea partiturilor de secol XVII-XX și formarea unei interpretări juste (sau istoric bine informate).

e) la capitolul piese muzicale, toate piesele înregistrate pentru această teză sunt inedite și au fost interpretate pentru prima dată cu intenția de a realiza o execuție muzicală cercetată în profunzime cu un punct de vedere just din punct de vedere istoric și contextual. Cea mai importantă piesă din punctul de vedere al literaturii muzicale scrise pentru familia Regală o constituie piesa „Mirele României” de Alexandru Flechtenmacher. Este prima piesă dedicată unui membru al familiei Regale Române, în 1868, la 2 ani după venirea în țară a Principelui Carol. Conform practicilor de secol XIX am inițiat rearanjamentul acestei piese din originalul pentru voce și pian într-o versiune nouă pentru vioară și violoncel pe care am înregistrat-o în primă audiție pe CD-ul *Muzici uitate ale unui secol (2)*.

f) la capitolul partituri muzicale am descoperit o colecție de peste o mie de partituri rare din secolele XIX-XX pe care, prin bunăvoința proprietarului lor, arhitectul Mădălin Ghigeanu, le-am adus la Center for Nineteenth Century Music Studies al Universității Naționale de Muzică din București unde le-am digitalizat și arhivat. Integrarea am efectuat-o pe cât mai multe paliere posibile, recreând toate formele disponibile în ziua de azi care să corespundă celor din secolul XIX: de la concerte de salon, la concerte la palat, înregistrări pe pian istorice, expoziție de litografii pe panouri expuse la Castelul Peleşor, un album cu texte scrise de specialiști și istorici de valoare din București și Viena despre moda de pe coperta partiturilor, despre istoria Reginei muziciene Elisabeta și a Castelului Peleş - reședința familiei Regale și un epicentru cultural al României din 1883 până la abdicarea Regelui Mihai I și instaurarea dictaturii regimului comunist în 1947.

g) în domeniul proiectelor culturale am inițiat în 2022 prin Center for Nineteenth-Century Music Studies (CNCMS) al Universității Naționale de Muzică din București (UNMB) un proiect numit *Muzici și litografii din secolele XIX-XX*, care, cu cofinanțare AFCN, a prezentat publicului larg muzicile și litografiile din partiturile descoperite (care partituri în mare majoritate erau dedicate familiei Regale a României). Pentru prima dată am inițiat o colaborare interdisciplinară prin texte scrise de specialiști în diferite specialități, colaborare prin care au fost evidențiat toate domeniile reunite în partituri: istoria colecției de partituri din biblioteca Mădălin Ghigeanu, moda (imaginile litografiilor de pe copertă), editorii, litografii, Regina Elisabeta, Regina Maria, istoria Castelului Peleş, pianele istorice, înregistrări pe pian istoric și pian modern ale partiturilor. Autorii participanți au fost Maria Camelia Ene (istoric, Muzeul Municipiului București), Narcis Dorin Ion (istoric, director Muzeul Peleş), Mădălin Ghigeanu (arhitect, proprietarul partiturilor), Gert Hecher (maestru constructor și restaurator de pian istorice, Viena), Karina Şabac (pianistă, cercetător CNCMS).

În paragrafele ce urmează prezint cronologic capitolele tezei.

Capitolul I. Elisabeta, regina Muziciană și epoca ei (1869-1916)

Cercetările prezentate în această lucrare se bazează pe ipoteza mea că în a doua jumătate a secolului XIX în Principatele Unite Române și ulterior în România muzica a cunoscut o evoluție fără precedent, într-un tempo accelerat care a mers în același pas accelerat cu integrarea țării pe plan internațional european. Integrarea nu a fost realizată treptat ci printr-un salt care s-a întâmplat odată cu venirea primilor monarhi la conducerea țării în a doua jumătate a secolului XIX: Principele Carol și Principesa Elisabeta. Grație impulsului lor și

mai ales susținerii Reginei Elisabeta tendințele care deja existau în domeniul muzical (cu ale sale stiluri diverse, de la muzică populară, de salon, până la cea de concert care abia începea să pătrundă în conștiința națională) s-au definit, extins, și afirmat în societate și pe plan internațional într-un mod care a marcat profund identitatea și chiar existența muzicii românești până în ziua de astăzi.

Mai mult, ipoteza mea expune pentru prima dată faptul ca Regina Elisabeta nu era doar o Regină poetă, nu era doar Carmen Sylva cunoscută de toți, care a publicat jurnale, articole, poezii, povești și despre care s-a scris și documentat o întreagă arhivă deja semnificativă. Ea era o Regina muziciană, o pianistă, și acest lucru nu a fost niciodată până acum cercetat în profunzime, dar a fost elementul catalizator de care muzica românească a beneficiat pentru a se integra în scurtul veac de domnie al ei la valorile și normele Europene. Saltul de 300 de ani de istorie pe care compozitorii și interpreții care lucrau în România (indiferent dacă se născuseră sau nu pe teritoriul Principatelor Unite, sau în alte teritorii care ulterior au devenit România întregită) nu ar fi fost posibil fără susținerea neobosită a Reginei Elisabeta care, așa cum arăt în toate capitolele din această teză era prezentă în toate aspectele și la toate nivelurile culturale care erau create sau afirmate în țară.

Odată cu crearea în 2020, în cadrul UNMB, a departamentului CNCMS, o platformă instituțională care promovează cercetarea de vârf din domeniul muzical și al studiilor conexe axată pe secolul al XIX-lea, a apărut nevoia de a cerceta o epocă și muzicile ei încă mult prea puțin cunoscute publicului larg și muzicienilor deopotrivă. Intrând pe un teritoriu relativ necunoscut și necântat am început studiile doctorale din perspectiva și experiența unui pianist concertist. Motorul prospecțiunilor mele în acest domeniu a fost curiozitatea descoperirii și scoaterii la lumină prin înregistrări, concerte, proiecte, expoziții și conferințe a muzicilor de secol XIX din partituri inedite și încercarea de a înțelege și de a aduce în discuție probe despre o epocă și o parte nedeslușită din istoria culturii românești. Cercetările au plecat de la partiturile deja existente în arhiva Center for Nineteenth-Century Music Studies (CNCMS <https://www.unmb.ro/cercetare/directia-de-cercetare-inovare-si-informare/center-for-nineteenth-century-music-studies-cnms/>) și de la documentele aflate la UNMB. Treptat, documentele și informațiile pe care le-am examinat m-au condus către un numitor comun care le definea și le ținea împreună: puternica personalitate a Reginei Elisabeta a României.

De la case de editură și firme celebre de pianee devenite furnizori Regali, la orfeline, societăți și asociații pe care ea le patrona, până la strânsa ei colaborare cu zeci de compozitori și muzicieni care i-au dedicat lucrări, se poate spune că epicentrul comun îl reprezenta Regina Elisabeta. Era un suveran-patron al artelor nu doar în nume, ci o regină-muziciană în faptă.

Am descoperit astfel că, mai mult decât oricare alt monarh din istoria modernă a Europei, ea a știut cum să susțină cultura și în special muzica. Prin eforturile sale de timp de 45 de ani (din 1869, mai întâi ca Doamnă a României, soție a Principelui Carol, viitorul rege, iar mai apoi ca Regină, din 1881 până la moartea sa în 1916), și-a dedicat viața modernizării educației și orientării culturii unei țări profund legate de valorile orientului către valorile și cultura europeană. Idealurile ei au fost continuate în cei 13 ani de domnie ai Reginei Maria (1914-1927), când muzica românească a ajuns deja să fie cunoscută și apreciată internațional.

Prin capitolele următoare evidențiez conexiunile diverse prin care Regina Elisabeta a știut să influențeze pozitiv evoluția muzicii în România: „Regina Elisabeta și conexiuni inedite”, „Franz Liszt și Regina Elisabeta”, „Nietzsche și Regina Elisabeta”, „Charles Gounod și Regina Elisabeta”, „Elisabeta (Sisi) Împărăteasa Austriei și Regina Elisabeta”, „Înregistrarea Red Seal, Gramophone, 1903”, „Jakob von Falke și Castelul Peleş”, „Societăți și serate din vremea Reginei Elisabeta”. „Despre jurnalul Doina (1884-1885)”, „Societăți și cluburi. Mărturii din jurnalul Doina (1884-1885), și din alte surse”, „Despre serate”, „Despre muzica în școli și în învățământ la sfârșit de secol XIX și început de secol”.

Capitolul II: Muzici și muzicieni din vremea Reginei Elisabeta. De la arhive la concerte, recitaluri și înregistrări.

Compozițiile din partiturile rare din colecția Mădălin Ghigeanu au fost prezentate publicului în cinci înregistrări și patru concerte în anii 2020-2023 și în publicații, expoziții și conferințe naționale și internaționale. Înregistrările și concertele readuc în viața contemporană muzici și compozitori după mai bine de un secol. Unele din piese au fost astfel scoase la lumină pentru prima dată după o lungă perioadă de ocultare impusă în mare parte de politica statului comunist. Într-o proporție însemnată, înregistrările și interpretările acestor lucrări reprezintă o „primă audiție” pentru secolul XXI, dacă nu chiar și pentru secolul XX.

În acest capitol nu am vrut să refac biografiile compozitorilor sau a compozițiilor prezentate, ci am vrut să prezint elementele inedite care aparțineau fiecărei piese sau fiecărui compozitor într-un stil liber, spontan bazat pe informațiile pe care le găseam în cursul cercetărilor. Astfel prezint activitățile în ordinea cronologică a realizării lor și la fiecare realizare descriu contextul istoric sau detalii istorice.

II.3.1. Înregistrare a unor piese de folclor și piese de muzici de salon pentru pian solo

În decembrie 2020 am realizat la București o înregistrare în premieră cu piese din folclor din anii 1821-1850 transcrise pentru pian solo.

II.3.2. Înregistrare de muzică de cameră pentru vioară și pian la Berlin

Tot în decembrie 2020 am realizat împreună cu violonistul Raúl Teo Arias (Arias Duo) o înregistrare la Mendelssohn-Remise Berlin cu miniaturi de compozitori din vremea lui Felix Mendelssohn, în care am inclus și lucrări de Iacob Mureșianu (1857-1917) și George Enescu (1881-1955).

II.3.3. Concerte camerale pentru duo, vioară și pian, București și Sinaia, 2021

În 21-23 august 2021, am organizat în Castelul Peleş din Sinaia, în casa pianistei Aurelia Cionca și la Palatul Suțu din București trei concerte camerale numite „Omagiu la 100 de ani de la nașterea Majestății Sale regele Mihai I”, interpretând împreună cu Raúl Teo Arias (Arias Duo) lucrări de compozitori care au trăit în vremea Reginei Elisabeta și a Reginei Maria.

II.3.4. Înregistrarea primului CD cu pian solo. Viena - București, 2022

În 2022, am organizat un proiect interdisciplinar pe baza descoperirii unei colecții importante de partituri pentru pian solo din vremea Reginei Elisabeta ale căror coperti litografiate au făcut obiectul unei interesante expoziții de unicate la Pelișor. Cu o parte din partituri am realizat CD-ul „Muzicile uitate ale unui secol (1)” cu lucrări de pian solo, pe două pianе diferite: o jumătate de program am înregistrat-o în august, la Viena, pe un pian istoric, și a doua jumătate în iulie la București, pe un pian modern. Tot în același proiect am editat albumul bilingv „Muzici și litografii din secolele XIX-XX” cu contribuțiile a cinci autori din domenii diferite de specialitate despre Regina Elisabeta și Regina Maria, despre pianele istorice și primii editori muzicali și despre vestimentația din vremea reginelor României. În aceeași zi cu expoziția cu litografiile partiturilor de colecție, organizată la Pelișor, am organizat și am participat la un concert omagial cu lucrări solo și camerale de compozitorii români susținuți de cele două regine ale României.

II.3.5. Înregistrarea celui de-al doilea CD, muzică de cameră, duo și trio cu pian, București, 2022

Al doilea CD, „Muzici uitate ale unui secol (2)”, este dedicat muzicii de cameră scrise de compozitori din vremea Reginei Elisabeta. L-am realizat în octombrie 2022 exclusiv la Universitatea Națională de Muzică din București, cu participarea unor cadre didactice și studenți ai instituției.

II.3.6. Înregistrarea Radio România Muzical, 2023

În iunie 2023, am realizat o înregistrare pentru o emisiune la Radio România Muzical cu piese inedite, vechi de aproape 200 de ani de ani, din două albume editate de profesorul Nicolae Gheorghiuță la UNMB (*19th Century Salonmusic from the Balkans*), cu piese de salon pentru pian solo din prima jumătate a secolului al XIX- lea (în jurul anilor 1830), adunate sau

transpuse pentru pian în parte de un muzician (străin, al cărui nume nu este cunoscut) itinerant prin Țările Române.

Capitolul III. Editori, litografi și pianе istorice din secolul al XIX-lea. Leipzig - București – Viena

În acest capitol prezint industria muzicală din secolul XIX. Întregul capitol prezintă teme noi de cercetare, neexplorate până acum din punct de vedere muzical. Studiul litografiei este încă unul puțin aprofundat în România. La Biblioteca Națională din Leipzig mi s-a spus că am fost a doua persoană în mai bine de 30 de ani care a venit să cerceteze special fondurile bibliotecii legate de litografii și editorii muzicali din Leipzig. Am aflat de la cercetătorul Doina Pungă că ea fusese cealaltă persoană care cercetase acest subiect cu multe decade înainte pentru propria ei teză de doctorat, „Grafica pe teritoriul României în secolul al XIX-lea”. Am cercetat în Leipzig pentru că acest oraș a fost sursa principală pentru editorii din întreaga Europă (și mai mult) și pentru București pentru realizarea, executarea partiturilor.

Acest capitol prezintă Leipzig și rolul lui în istoria graficii Europene, prezintă litografii din Leipzig care au colaborat cu București și pentru prima dată realizez o hartă care situează primii editori și magazine de muzică din București în secolul XIX. Harta trebuie confirmată deoarece numele străzii precum și numerele ei s-au schimbat de multiple ori în istoria ei. Atașat hărții este un tabel indicativ al adreselor celor 28 de editori și al magazinelor identificate pentru prima dată în istoria de început a muzicilor românești. În acest capitol prezint de asemenea și istoria pianelor istorice, o analiză istorică despre pianele Vieneze, prezența lor în România și un studiu practic la unul din cele mai mare ateliere de pianе istorice din Europa aparținând maestrului Gert Hecher în Viena care a fost partener în proiectul UNMB (*Muzici și litografii din secolele XIX-XX*) cu care colaborez din 2018 și căruia i-am luat un interviu în urma înregistrării pe care am realizat-o în atelierul său pentru CD-ul *Muzici uitate ale unui secol (I)*.

Nu în ultimul rând concluzia reiterează importanța descoperirilor din această teză. Deși lucrarea deschide mai multe întrebări decât oferă răspunsuri, ea validează ipoteza că muzica a făcut un salt substanțial începând cu anul 1866 când România a ales monarhia constituțională declarându-l pe Principele Carol ca Rege al României. Terenul este încă prea puțin cercetat în plan interdisciplinar și datorită lungilor ani de cenzură a rămas neintegrat în conștiința și memoria colectivă ca un moment esențial evoluției muzicilor pe teritoriul românesc.

În final, cercetările din această lucrare au deschis un sit arheologic de mari proporții, cu caracter interdisciplinar. Pot spune că toate domeniile redescoperite, fie că e vorba de

muzica – parte din viața Reginei Elisabeta, de compozitorii din România secolului al XIX-lea, de partituri rare din secolul al XIX-lea, de primii editori și pianele istorice care existau în secolul al XIX-lea, domeniul este foarte ofertant pentru cercetare și interpretare în egală măsură. Alături de partenerii UNMB cercetările continuă. Nu în ultimul rând am atașat mulțumirile de rigoare tuturor persoanelor și partenerilor implicați în realizarea tezei și a înregistrărilor de pe parcursul ei.